SURXANDARYO OILALARIDA TOLERANT MUNOSABATLAR NAMOYON BO’LISHINING ETNOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Abdimo‘minova Sabina Bahrom qizi
Termez davlat universeteti
Psixologiya yo‘nalishi magistranti
abdimuminovasabina@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada Surxondaryo viloyati oilalarida tolerant munosabatlarning shakllanishi va namoyon bo‘lishining etnopsixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Viloyatning ko‘p millatli tarkibi, an’anaviy oilaviy qadriyatlar, qo‘shnichilik (mahalla) institutining roli, kelin-kuyov tanlashda millatlararo munosabatlar va oiladagi tarbiya uslublari tolerantlikning asosiy omillari sifatida ko‘rib chiqiladi. Muallif tolerantlikni oila a’zolarining boshqa madaniyat vakillariga nisbatan hurmat, kechirimlilik va o‘zaro tushunishga tayyorligi sifatida talqin qiladi. Maqolada etnopsixologik yondashuv asosida tolerantlikning kognitiv, emotsional va xulq-atvor komponentlari yoritilgan hamda oilaviy tarbiyada tolerantlikni rivojlantirishga oid amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *tolerantlik, etnopsixologiya, oila, millatlararo munosabatlar, etnik identiklik, mahalla, Surxondaryo, oilaviy tarbiya.*

Аннотация

В статье анализируются этнопсихологические особенности проявления толерантных отношений в семьях Сурхандарьинской области. Рассматриваются полиэтнический состав региона, традиционные семейные ценности, роль института махалли, межнациональные браки и стили семейного воспитания как факторы толерантности. Толерантность трактуется как готовность членов семьи к уважению, пониманию и принятию представителей иных культур. Описаны когнитивный, эмоциональный и поведенческий компоненты толерантности, предложены практические рекомендации по её формированию в семейном воспитании.

Ключевые слова: *толерантность, этнопсихология, семья, межнациональные отношения, этническая идентичность, махалля, Сурхандарья, семейное воспитание.*

Annotation

The article analyzes the ethnopsychological features of tolerant relations in families of the Surkhandarya region. The multiethnic composition of the region, traditional family values, the role of the mahalla institution, interethnic marriages and parenting styles are

considered as key factors of tolerance. Tolerance is interpreted as family members' readiness for respect, understanding and acceptance of representatives of other cultures. The cognitive, emotional and behavioral components of tolerance are described, and practical recommendations for developing tolerance in family upbringing are offered.

Keywords: *tolerance, ethnopsychology, family, interethnic relations, ethnic identity, mahalla, Surkhandarya, family upbringing.*

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida turli xalqlar va madaniyatlarning o‘zaro hamjihatligi jamiyat barqarorligining asosiy sharti hisoblanadi. O‘zbekistonda “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” doirasida millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Tolerantlik tamoyillari YuNESKOning 1995-yilda qabul qilingan Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasida ham xalqaro miqyosda e’tirof etilgan.

Surxondaryo viloyati tarixan turli etnos vakillari – o‘zbeklar, tojiklar, turkmanlar, ruslar, koreyslar, arablar va boshqa xalqlar yonma-yon yashagan hudud hisoblanadi. Bu holat oilaviy muhitda ham etnomadaniy o‘zaro ta’sirning boy tajribasini shakllantirgan. Oila esa shaxsda etnik identiklik va tolerant munosabatlarning dastlabki maktabi vazifasini o‘taydi.

Shunga qaramay, mintaqa oilalarida tolerantlikning etnopsixologik mexanizmlari, ya’ni etnik qadriyatlar, urf-odatlar, mentalitet va oilaviy tarbiya uslublarining tolerant munosabatlarga ta’siri yetarlicha o‘rganilmagan. Mazkur tadqiqotning maqsadi – Surxondaryo oilalarida tolerant munosabatlar namoyon bo‘lishining etnopsixologik xususiyatlarini aniqlash va ularni rivojlantirish yo‘llarini asoslashdir.

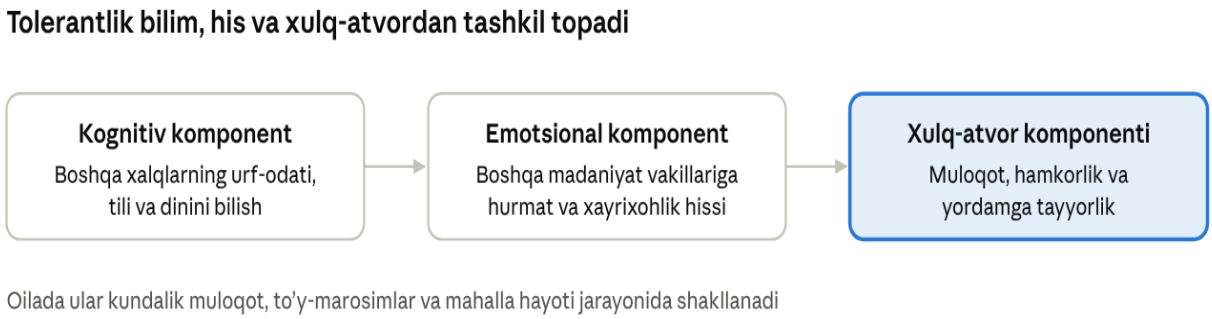
ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tolerantlik muammosi jahon psixologiyasida keng o‘rganilgan. G. Allportning “Prejudisning tabiati” (1954) asarida noto‘g‘ri etnik stereotiplar va ularni kamaytirishda millatlararo aloqaning roli asoslangan (“kontakt gipotezasi”). J. Berrining akkulturatsiya modelida (1997) turli madaniyat vakillari bilan o‘zaro ta’sirning integratsiya, assimilyatsiya, separatsiya va marginallashuv strategiyalari ajratiladi. Rossiyalik olimlardan G. U. Soldatova etnik tolerantlik va millatlararo taranglikni psixologik jihatdan tadqiq etgan, A. G. Asmolov tolerantlikni ijtimoiy-psixologik muammo sifatida talqin qilgan.

O‘zbek olimlari tadqiqotlarida tolerantlik milliy mentalitet, ma’naviyat va ma’rifat tushunchalari bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Ularda mehmondo‘stlik, hurmat, kattalarga izzat, qo‘shnichilik kabi qadriyatlar bag‘rikenglikning milliy asosi sifatida ko‘rsatiladi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi: ilmiy adabiyotlar tahlili; etnopsixologik kuzatuv; so‘rovnoma va suhbat; qiyosiy tahlil; kontent-tahlil. 1. Tolerantlikning

etnopsixologik mohiyati. Etnopsixologik nuqtayi nazardan oiladagi tolerantlik uch komponentdan iborat: (a) kognitiv – boshqa xalqlarning urf-odati, tili va dinini bilish; (b) emotsional – ularga nisbatan hurmat va xayrixohlik hissi; (c) xulq-atvor – muloqot, hamkorlik va yordamga tayyorlik. Surxondaryo oilalarida bu komponentlar, avvalo, kundalik muloqot, to‘y-marosimlar va mahalla hayoti jarayonida shakllanadi.

tolerantlik komponentlari · 3 ta

1-rasm. Tolerantlikning etnopsixologik komponentlari (muallif ishlanmasi).

2. Ko‘p millatli muhitning ta’siri. Turli millat vakillari bilan qo‘shni yashash, bir maktab va mehnat jamoasida bo‘lish bolalarda etnik stereotiplarning kamayishiga xizmat qiladi. Bu Allportning kontakt gipotezasini tasdiqlaydi: doimiy va teng huquqli aloqa tolerant munosabatlar uchun qulay sharoit yaratadi. Bir necha tilda (o‘zbek, tojik, rus, turkman) erkin muloqot qilish ko‘nikmasi ham o‘zaro tushunishni kuchaytiradi.

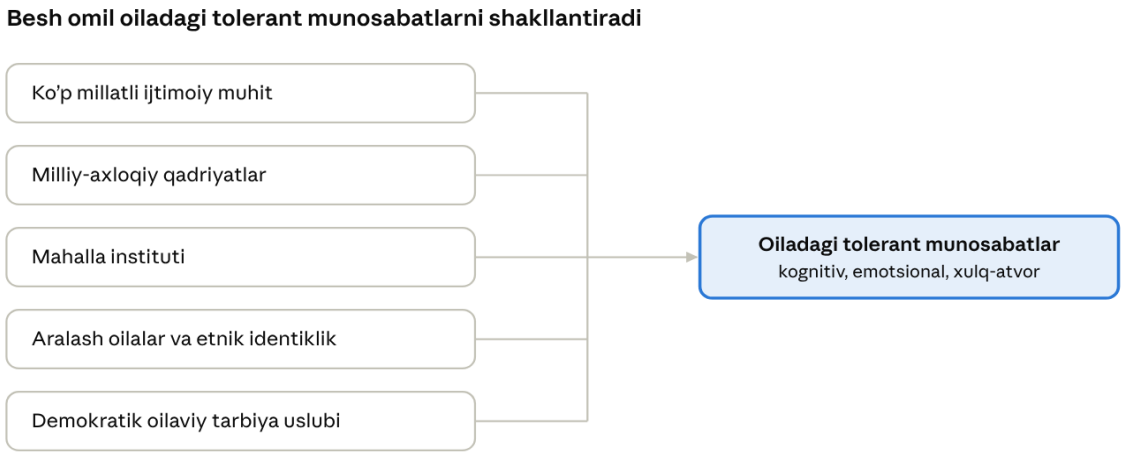
3. An’anaviy oilaviy qadriyatlarning roli. Mintaqa oilalarida kattalarga hurmat, mehmondo‘stlik, “qo‘shni haqqi” tushunchasi, o‘zaro yordam (hasharlar) tolerantlikning milliy-axloqiy asosini tashkil etadi. Mehmonni millati va dinidan qat’i nazar hurmat bilan kutib olish an’anasi bolalarda ochiq va xayrixoh munosabat shakllantiradi. Ota-onalarning shaxsiy namunasi bunda hal qiluvchi o‘ringa ega.

4. Mahalla institutining ahamiyati. Mahalla oila va jamiyat o‘rtasidagi bog‘lovchi bo‘g‘in sifatida millatlararo nizolarning oldini olish, to‘y va marosimlarda o‘zaro ishtirok etish orqali tolerant muhitni qo‘llab-quvvatlaydi. Aholining umumiy bayramlarda (Navro‘z, Mustaqillik kuni va boshqalar) birgalikda qatnashishi etnik guruhlar o‘rtasidagi ijtimoiy masofani qisqartiradi.

5. Aralash oilalar va etnik identiklik. Millatlararo nikohlar tolerantlikning eng yuqori ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lishi bilan birga, ba’zan til, urf-odat va tarbiya uslubidagi farqlar tufayli psixologik moslashuv qiyinchiliklarini keltirib chiqaradi. Muvaffaqiyatli oilalarda har

ikki tomon madaniyatini hurmat qilish, bolalarga ikkala madaniyat qadriyatlarini berish, ya’ni integratsiya strategiyasi kuzatiladi.

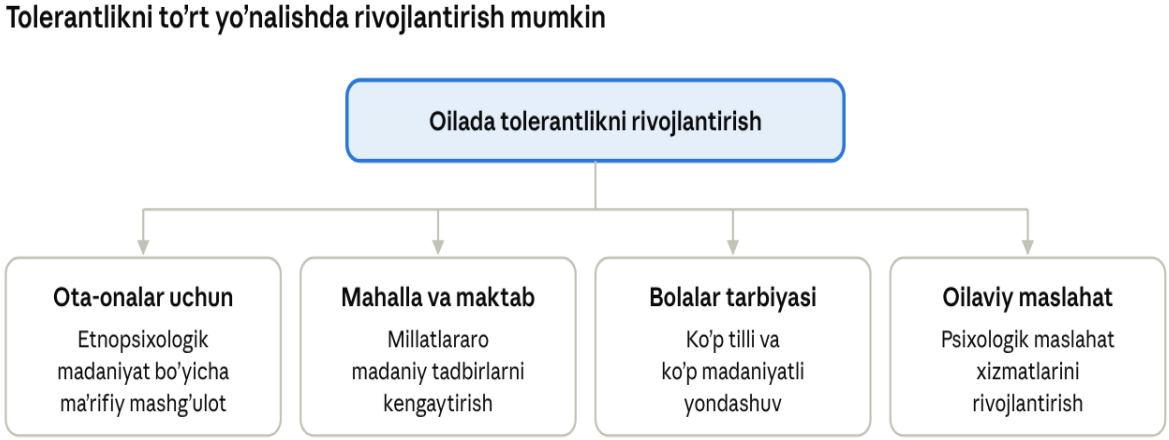
6. Oilaviy tarbiya uslublari. Demokratik, hamkorlikka asoslangan tarbiya uslubi bolalarda tolerantlikni rivojlantiradi, avtoritar uslub esa qat’iy etnik chegaralar va tolerantlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, jinsiy-yosh farqlari (avlodlar o‘rtasidagi qadriyat farqlari) ham tolerantlik darajasiga ta’sir etadi.

tolerantlik omillari · 5 ta omil

2-rasm. Surxondaryo oilalarida tolerant munosabatlarni shakllantiruvchi omillar

Amaliy tavsiyalar. Oilada tolerantlikni rivojlantirish uchun: ota-onalar uchun etnopsixologik madaniyat bo‘yicha ma’rifiy mashg‘ulotlar o‘tkazish; mahalla va maktablarda millatlararo madaniy tadbirlarni kengaytirish; bolalar tarbiyasida ko‘p tilli va ko‘p madaniyatli yondashuvni qo‘llab-quvvatlash; oilaviy psixologik maslahat xizmatlarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

amaliy tavsiyalar · 4 yo’nalish

3-rasm. Oilada tolerantlikni rivojlantirishning amaliy yo’nalishlari (muallif ishlanmasi).

XULOSA

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Surxondaryo oilalarida tolerant munosabatlar ko‘p millatli ijtimoiy muhit, milliy-axloqiy qadriyatlar, mahalla institutining faolligi va oilaviy tarbiya uslublari bilan chambarchas bog‘liq. Etnopsixologik xususiyatlar – mehmondo‘stlik, kattalarga hurmat, qo‘shnichilik va ko‘p tillilik – tolerantlikning barqaror asosini tashkil qiladi. Oilada bolalarga bag‘rikenglik qadriyatlarini singdirish millatlararo totuvlikni mustahkamlashning muhim sharti hisoblanadi. Kelgusida tadqiqotni mintaqaviy qiyosiy tahlil va uzunlamasina kuzatuvlar bilan davom ettirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar.
2. Declaration of Principles on Tolerance. UNESCO, 1995.
3. Allport G. W. The Nature of Prejudice. – Cambridge, MA: Addison-Wesley, 1954. – 537 p.
4. Berry J. W. Immigration, Acculturation, and Adaptation // Applied Psychology: An International Review. – 1997. – Vol. 46(1). – P. 5–34.
5. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряжённости. – М.: Смысл, 1998. – 389 с.
6. Асмолов А. Г. (ред.) На пути к толерантному сознанию. – М.: Смысл, 2000. – 252 с.
7. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 368 с.
8. G‘oziev E. G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
9. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.